

Reconciliere politică *versus* discurs istoric: percepția Ungariei în istoriografia românească, 1989-1999

CONSTANTIN IORDACHI și MARIUS TURDA

Căderea comunismului și sfârșitul războiului rece, precum și procesul general de democratizare politică și integrare în instituțiile economice și de securitate occidentale au generat o colaborare politică din ce în ce mai intensă a țărilor din Europa Centrală și de Sud-Est. Cu toate acestea, transformările identitare și reconstruirea imaginii sociale în această regiune nu provoacă încă schimbări semnificative la nivelul percepției celuilalt: miturile, prejudecățile și stereotipurile negative, precum și excluderea simbolică a unor state aparținând fostului bloc comunist din Europa, percepută ca un concept politic elitist-exclusivist și normativ-hegemonic, continuă să caracterizeze geografiile mentale colective din Europa Centrală și de Sud-Est.

Fără a avea pretenția unei tratări exhaustive, articolul de față urmărește schimbările pe care le-a suferit interpretarea istoriei Ungariei în discursul istoriografic românesc din ultimul deceniu, în încercarea de a explora unele elemente componente ale imaginii Ungariei în spațiul academic românesc. Relațiile statale româno-maghiare au parcurs în ultimul deceniu o spectaculoasă evoluție politică, de la intens conflict diplomatic la colaborare și parteneriat politico-militar. Depășind acuta confruntare ideologică privind statutul minorității maghiare din România de la sfârșitul anilor optzeci, violențele inter-etnice de la Tîrgu Mureș din 1990 precum și lipsa contactelor politice din anii 1990-1994, România și Ungaria au construit, începând cu anul 1996, un mecanism de reconciliere politică și de parteneriat, apreciat unanim drept „un model pentru Europa și pentru întreaga lume.”¹ Stimulate de procesul de integrare europeană, elitele politice din cele două țări au abandonat prioritățile naționaliste ale agendei lor politice în favoarea interdependenței economice, politice și militare bilaterale, considerată acum drept un element care produce stabilitate și nu conflict.² Stimulate de modelul de reconciliere politică franco-german, România și Ungaria au constituit o relație de colaborare pe termen lung, menită să faciliteze integrarea lor în NATO și Uniunea Europeană.³ Promovată însă aproape exclusiv la nivelul elitelor politice din cele două țări și realizată sub influența hotărâtoare a comunității internaționale, reconcilierea româno-maghiară nu se bazează încă pe o reală schimbare de imagine la nivelul opiniei publice din România și Ungaria. Clișeele, prejudecățile și stigmatizarea reciprocă continuă să supraviețuiască la nivelul memoriei colective, în discursul public și, cu atât mai semnificativ, în discursul istoric profesionist.

Din volumul foarte vast de studii istorice care au apărut după 1989, textul de față selectează doar pe cele considerate reprezentative din perspectiva autorilor. Cronologia intelectuală a acestui demers este structurată în trei părți. În prima parte este schițat contextul istoriografic propriu-zis al discuției. O atenție specială este acordată sintezelor de istorie a românilor și modului în care se face referire la acele momente din istoria Ungariei care sunt convergente istoriei românilor. În partea a doua sunt discutate principalele curente istoriografice și demersurile interpretative care se concentrează pe percepția și analiza istoriei Transilvaniei, văzută ca spațiul comun al celor două istoriografii concurente, română și maghiară. Partea a treia analizează trăsăturile noului discurs despre Europa centrală și de sud-est, care combină o metodologie interdisciplinară, din domeniul sociologiei, antropologiei culturale și al istoriei ideilor. Acest excurs prin producția intelectuală românească din ultimul deceniu își propune așadar două lucruri: să descopere direcțiile curente ale discuției despre Ungaria și unguri și să descrie agendele intelectuale emergente despre aceste subiecte. Nu în ultimul rând, vom încerca să vedem în ce măsură putem vorbi despre „continuitate” între școlile istorice românești din perioada interbelică, istoriografia comunistă și discursul istoric de după 1989.

Contextul istoriografic al discuției: Istoria Ungariei văzută de istoricii români

Sistemul cultural post-decembrist nu pare a fi sensibil la mutații profunde. Pledoaria unor istorici de marcă — printre care Alexandru Zub, Lucian Boia sau David Prodan — de la finele anului 1989, prin care se anunța triumfător renunțarea la pervertirea ideologică și la falsificare în scrierea istoriei, atât de evidente în comunism, pare acum un simplu exercițiu intelectual, mai degrabă o aspirație decât un fapt istoric.⁴ Apelul are însă marele avantaj de a surprinde dilema identitară a istoricului (și, prin extensie, a oricărui intelectual) în sfera publică, un spațiu considerat

a fi adevăratul barometru al diseminării Istoriei Naționale, al spiritului național și, implicit, domeniul de protecție a acestora. Nu este așadar surprinzător faptul că studiile despre identitatea națională domină peisajul cultural românesc. În cadrul acestora, referirile la istoria Ungariei sunt din ce în ce mai frecvente, confirmând locul privilegiat al imaginii ungarilor în discursul istoriografic românesc.

Lucian Boia, unul dintre cei mai pertinenti critici ai miturilor istoriografiei comuniste, apreciază conflictul dintre români și maghiari ca fiind una din temele dominante ale istoriografiei românești. În opinia sa, persistența unei memorii istorice traumatizante, abil întreținută și utilizată de regimul comunist, face ca „opiniile extreme” să capete „proporțiile unei adevărate psihoze,” construind în cele din urmă un scenariu mitic, în care „Ungaria devine piesa dominantă căreia i se subordonează toate evoluțiile românești majore. Ea face figură de mare putere — ceea ce, evident, nu este — capabilă să surclaseze o țară ca România, de două ori și jumătate mai întinsă și mai populată.”⁵ Ungaria devine astfel un mit hegemonic care reușește să subordoneze întreaga istoriografie românească: „Până și istoria românilor a ajuns să fie concepută în așa fel încât să nu se cedeze punctului de vedere unguresc sau să nu se afirme nimic din ceea ce ar putea avantaja Ungaria (chestiuni precum continuitatea, istoria Transilvaniei sau raporturile dintre teritoriile românești și unirea lor, nu au mai putut fi abordate cu seninătate profesională din motive strict „ungurești”). Și astfel, pentru a nu pierde în fața Budapestei, românii se așează de bunăvoie la remorca Ungariei, devenind dependenți de tot ce se întâmplă și se spune acolo.”⁶

Lucian Boia fixează astfel trăsăturile fundamentale ale imaginii Ungariei în istoriografia românească:

1) Caracterul polimorf al acestei imagini, ale cărei componente se combină adesea în mitul conspirației, cu puternice „efecte de real”: dușmanul din afară (Ungaria propriu-zisă), „dușmanul din interiorul cetății” (minoritatea maghiară din România), și complotul internațional împotriva României (i.e. „lobby-ul antiromânesc al diasporei maghiare din străinătate”).

2) Conținutul negativ al acestei imagini, care favorizează exclusiv momentele conflictuale din istoria celor două țări și nu valorifică elemente comune și perioade de colaborare.

3) Funcția ideologică a acestei imagologii conflictuale, ce servește drept model de legitimare politică și mobilizare naționalistă. Îndeosebi spre sfârșitul anilor 1980, conflictele diplomatice acute dintre România și Ungaria asupra statutului comunității maghiare din România, precum și disputa ideologică dintre reformismul conducerii maghiare și stalinismul crescând al regimului politic condus de Nicolae Ceaușescu au amplificat dimensiunea ideologică a imaginii Ungariei, transformând-o într-o adevărată obsesie a istoriografiei românești. Memoria traumatică a conflictelor istorice româno-maghiare a fost astfel reactivată și consolidată de propaganda oficială a regimului comunist, iar contracararea revizionismului istoric maghiar a fost ridicată la rang de prioritate a istoriografiei și chiar a diplomației românești. Și, în fine,

4) centralitatea imaginii Ungariei în istoriografia românească: model al alterității radicale, imaginea maghiarilor este intim legată de obsesiile identitare și de imaginea pe care românii o au despre ei înșiși, servind drept contrapondere simbolică la construirea unei imagini ideal-tipice a identității românești.⁷

Pentru a ilustra tipologia propusă de Lucian Boia am ales trei sinteze de istorie a românilor, diferite atât ca abordare cât și ca scop declarat al cercetării: lucrarea lui Neagu Djuvara, *O scurtă istorie a românilor, povestită celor tineri*, carte remarcabilă prin simplitate, cursivitate și erudiție; lucrarea lui Florin Constantiniu, *O istorie sinceră a Poporului Român*, încercare solitară de rescriere a canonului naționalist *sine ira et studio*, adresată publicului larg; și, în fine, o amplă sinteză de *Istoria românilor*, scrisă, în colaborare, de către un grup de proeminenți istorici români și străini, și care încredințează deliberat tratarea istoriei moderne și contemporane românești istoricilor stăini, considerați a nu fi „implicați în realități partizane.”⁸ O analiză succintă a imaginii Ungariei în aceste lucrări relevă numeroase elemente comune de abordare la autorii respectivi. Astfel, ungarul este menționat pentru prima dată în istoria regiunii odată cu așezarea lor în cîmpia panonică, la sfârșitul secolului al IX-lea. Autorii insistă asupra personalității regelui Ștefan I, cel care „a creat Regatul Ungar, și a impus ungarilor creștinismul.”⁹ Se apreciază faptul că adoptarea „formelor de organizare politică și ecleziastică ale lumii apusene” a conferit Regatului Ungar un rol geo-politic important în Europa Centrală, acela de „vîrf de lance al lumii creștine”, și a dat „expansiunii ungare un caracter mult mai organizat și eficace.”¹⁰ Deși se recunoaște rolul jucat de Regatul Ungar în cruciadele creștine târzii împotriva Imperiului Otoman, autorii români subliniază „inconsistența” politicii anti-otomane a regilor Ungariei, sugerînd prin contrast rolul preponderent al Moldovei, al Țării Românești și al „elementului militar românesc” din Transilvania și Banat în apărarea creștinătății. Astfel, istoricii români insistă asupra personalității lui

Iancu de Hunedoara, de origine română, dar animat de un catolicism militant. În schimb, fiul său, Matei Corvin — numit alternativ Matia sau Mátyás, este caracterizat drept „unul dintre cei mai mari regi ai Ungariei, foarte priceput, foarte cult”, dar care era, „din păcate, prea ambițios și însetat de putere.”¹¹ Odată ce a „devenit rege al Ungariei, nu a mai arătat nimic din obârșia sa românească [spre regretul postum al istoriografiei românești], fiind perfect integrat nobilimii maghiare.”¹²

Narațiunea istorică a celor trei autori este dominată de problema statutului populației românești din Transilvania și Banat în cadrul Regatului Ungar, un stat caracterizat drept un „vast [...] conglomerat teritorial și etnic [...], cu tendințe asimilatoare tot mai manifeste.”¹³ Deși afirmă că această chestiune „nu mai prezintă azi nici o importanță politică,”¹⁴ cei trei autori pledează extensiv pentru teza continuității daco-romane la nordul Dunării și pentru veridicitatea cronicii lui Anonymus, de multe ori în polemică cu istoriografia maghiară recentă. Concluzia lor unanimă este că românii au constituit elementul etnic cel mai numeros în Transilvania și, din această perspectivă, esențial pentru dezvoltarea ulterioară a provinciei.

Autorii români rămân în continuare ambigui în legătură cu statutul politic al Transilvaniei. Deși recunosc, mai mult implicit decât explicit, apartenența regiunii la Regatul Ungariei, ei abordează istoria Transilvaniei din perspectiva mitului romantic al unității politice, economice și culturale a românilor, cristalizat în istoriografia românească de Nicolae Iorga: formula „celor trei țări românești” sugerează o dezvoltare istorică unitară a Transilvaniei, Moldovei și Țării Românești, în timp ce Regatul Ungar este amintit doar sporadic, devenind astfel un actor politic exterior. Resentimentul eliminării românilor din sistemul națiunilor medievale privilegiate domină însă narațiunea istorică despre Transilvania atât în perioada evului mediu cât și în cea modernă. Astfel, un spațiu larg este acordat cuceririi și colonizării graduale a voievodatului Transilvaniei de către regalitatea maghiară, precum și deposedării românilor de pământ, excluderii lor profesionale și politice din noua organizare politică și eliminării sau maghiarizării elitelor politice românești, în special în timpul dinastiei angevine. În secolele XVI-XVII, Transilvania este caracterizată drept un spațiu al toleranței, dar nu și pentru români, în timp ce revoluția maghiară de la 1848 este abordată preponderent din perspectiva confruntării româno-maghiare, iar regimul dualist, prin politica sa sistematică de deznaționalizare a românilor. În consecință, ocuparea Budapestei de către armata română în 1919 este privită de Florin Constantiniu ca avînd „o valoare simbolică: era răscumpărarea secolelor de oprimare și umilință îndurate în Transilvania. Fără o astfel de satisfacție oferită opiniei publice românești, reconcilierea dintre cele două popoare și state apărea anevoioasă.”¹⁵ Constantiniu descrie noi momente traumatice din „istoria” confruntării româno-maghiare, menționînd atrocitățile și torturile „oribile” împotriva unor simpli locuitori români, săvîrșite de jandarmi maghiari, în 1918, la Făget, Giugurta și în Secuime, dar consideră că ocuparea Budapestei nu a fost un act de răzbunare, „căci autoritățile militare românești au avut o atitudine corectă și au întreprins acțiuni umanitare în beneficiul populației.”¹⁶ În același spirit, Djuvara apreciază că în 1919 „Ocupăm deci Budapesta și împiedicăm în acest fel apariția comunismului în centrul Europei., În continuare, el afirmă că „Ungurii onești recunosc și azi că ne datorează salvarea de comunism.”¹⁷

În fine, tema care beneficiază de o atenție privilegiată este istoria revoluției maghiare din 1956 și impactul său asupra relațiilor româno-maghiare. Constantiniu și Deletant converg în a considera revoluția maghiară drept un moment decisiv în evoluția regimului comunist din România. Ei consideră autoritățile române drept cel mai activ aliat sovietic împotriva defecțiunii Ungariei, acceptînd chiar să joace „rolul odios al acoperirii aducerii forțate a lui Imre Nagy în România.”¹⁸ Recompensa sovietică pentru colaborarea liderilor români a fost, potrivit lui Deletant, o mai mare autonomie a liderilor de la București în problema națională, cu repercursiuni negative asupra statutului minorității maghiare în România. Autorul englez analizează pe larg politica de modernizare economică promovată de Nicolae Ceaușescu și impactul său asupra statutului minorității maghiare. El evidențiază legătura strînsă dintre generalizarea crizei economice și ideologice a regimului comunist din România în anii 1980, acutizarea confunțării diplomatice dintre România și Ungaria, și agravarea continuă a situației minorităților naționale.

Concluzionînd acest scurt excurs istoriografic, putem spune că percepția Ungariei în aceste sinteze istorice ale românilor adresate publicului larg este în multe privințe superficială și se caracterizează printr-o interpretare mai degrabă monolitică, fără diferențe majore de abordare și interpretare. Acest lucru este completat de inexistența cîmpului referențial original: în limba română nu există nici o „Istorie a Ungariei”. Mai mult, în ciuda deselor polemici, nu există un veritabil dialog între comunitățile de istorici din România și Ungaria, lucrările lor rămînînd quasi-necunoscute. Nici măcar atât de hulita *Erdély története* (Istoria Transilvaniei) apărută în anul 1986 sub egida

Academiei Maghiare de Științe nu a beneficiat de o traducere, lăsînd publicul larg fără posibilitatea comparației și judecării proprii. Discursul istoriografic românesc despre Ungaria se reduce, de fapt, la problema Transilvaniei, iar imaginea Ungariei a ajuns să fie percepută exclusiv prin prisma istoriei Transilvaniei — catalizatorul dezbaterilor istoriografice româno-maghiare.

Transilvania și istoriografiile concurente

Autorii și direcțiile interpretative de care ne vom ocupa în cele ce urmează nu formează neapărat o generație intelectuală. Mai degrabă, date fiind condițiile absolut fortuite ale fiecăruia în formarea sa academică, fiecare folosește un repertoriu istoriografic diferit (chiar dacă interacțiunile și contaminările reciproce sunt totuși vizibile). În general, toate cărțile care se scriu despre Transilvania se referă doar la românii de acolo, maghiarii fiind prezentați mai curînd ca elemente alogene, al căror scop direct a fost „asuprirea” populației românești majoritare.¹⁹ Reprezentarea Transilvaniei (fie ea ca pămînt românesc sau unguresc) determină intelectualii ambelor tabere să legitimeze sursele puterii și să reproducă o stare de conflictualitate.²⁰ După cum remarcă recent și Alina Mungiu-Pippidi: „Ce subiect poate aduce la iveală ce este mai primitiv din fiecare dintre noi, dacă nu Transilvania? Regiunea e inima dezbaterii politice și a construcției naționale și identitare a celor două națiuni, de care depinde stima de sine a fiecăruia dintre noi.”²¹ Nu este de mirare că, după aproape un secol de existență a „statului național unitar român”, accentul istoriografiei românești este încă pus pe producerea de noi argumente pentru „Transilvania — pămînt românesc.” Este ca și cum această regiune ar funcționa simultan, ca un filtru prin care energiile politice, sociale și culturale ale românilor sunt triate și verificate și ca un simbol al bunei funcționări a statului român.

În esență, **trei** mari direcții istoriografice pot fi detectate în raport cu studierea Transilvaniei și a relației sale cu Ungaria și România. Prima, care este cea mai veche și mai bine reprezentată, își trage seva din istoriografia romantico-naționalistă a secolului al XIX-lea (în particular, din scrierile lui Nicolae Iorga) și din istoriografia triumfalistă a anilor 20' și 30', efect al înfăptuirii unirii din 1918 și a statului național unitar (vezi în special lucrări de Silviu Dragomir, Ioan Lupaș și Vasile Netea). În mare măsură, trăsăturile acesteia au fost preluate de istoriografia comunistă și subzistă cu succes și în zilele noastre. În această categorie intră nume pe care nu puțini le-ar considera incompatibile,²² precum Ștefan Pascu²³, Ion Coja²⁴, Mircea Zăciu²⁵, Titus Podea²⁶ sau David Prodan²⁷. Multe teme istorice sunt utilizate atât de comuniști cît și de naționaliști, precum: „statul român — veșnic național unitar”, lupta de veacuri pentru unirea politică a tuturor românilor, Ungaria permanent iredentistă²⁸, politica de asuprire a minorităților dusă de statul istoric maghiar pînă în 1918²⁹, deznaționalizarea „forțată” etc. Acestea sunt în continuare subiectele în jurul cărora cărțile care fac referire la Transilvania și Ungaria își construiesc argumentația. Acest tip de discurs a atins paroxizmul în masiva *Istoria României. Transilvania*³⁰, la care își aduc contribuția mulți din istoricii consacrați ai Transilvaniei, precum Liviu Maior, Gelu Neamțu sau Șerban Polverejan, într-un colectiv coordonat de un economist, Anton Dragoescu și patronat de primarul naționalist și anti-maghiar al Clujului, Gheorghe Funar. Intenția nedeclarată a autorilor este de a da o replică, cel puțin prin mărimea celor două volume, la *Istoria Transilvaniei* editată de Academia de Științe a Ungariei în 1986. Faptul care frapează de la bun început este că, după subiectele tratate, această istorie ar fi trebuit să se numească simplu „istoria românilor din Transilvania”, sau, mai exact, o anumită istorie a românilor din Transilvania și Ungaria, o istorie care îi decontextualizează complet de cadrul referențial istoric, iar prin exagerările naționaliste mai curînd îi defavorizează decît să trezească un sentiment de „compătimitate” istorică. Maghiarii sunt și ei prezentați, însă rolul și imaginea lor sunt exclusiv negative.

În strînsă legătură cu perspectiva descrisă mai sus, se situează ceea ce se poate numi narațiunea istorică clasică despre Transilvania, văzută ca un spațiu geo-strategic de mare importanță în Europa centrală.³¹ Din această categorie fac parte istorici care încearcă să lărgească puțin canonul național-comunist, să-l îmbogățească prin publicarea de documente³², prin introducerea de referințe externe ce tratează unele subiecte considerate pînă acum „retrograde”, „neseemnificative” sau supralicite ideologic, precum: naționalismele concurente, aspectele religioase și demografice, relațiile româno-maghiare din timpul revoluției din 1848, federalismul românesc din Transilvania sau discuțiile din 1918 privind o posibilă creare a unei monarhii dunărene și integrarea Transilvaniei în România. În general, această categorie de istorici, dintre care cei mai reprezentativi ar fi Camil Mureșanu³³, Liviu Maior³⁴, Ștefania Mihăilescu³⁵, Nicolae Bocșa³⁶ sau Gheorghe Iancu³⁷, acceptă faptul că într-o perioadă a revizuirilor, cum este cea de azi, sunt tot mai puțini aceia care consideră că destrămarea Monarhiei austro-ungare după primul război

mondial a creat o situație ideală în Europa Centrală și de Est. Departe însă de fi cu adevărat critici la adresa vulgatei naționale sau dornici de a reconsidera miturile fondatoare ale istoriografiei și filozofiei statale a unității politice de veacuri a poporului român, acești istorici manifestă totuși o distanțare emoțională față de subiectele tratate, iar uneori, prin intermediul unor lecturi consistente din lucrările de specialitate din domeniile respective, reușesc să construiască un discurs istoric coerent și articulat.

Al treilea curent privind Transilvania a prins contur destul de recent și are ca protagoniști tineri istorici, sociologi și antropologi, grupați în jurul Centrului de Studii Transilvane din Cluj-Napoca, și a revistelor *Altera*, *Transylvanian Review*, *Echinox* sau *Provincia*. Autori precum Sorin Mitu³⁸, Florin Gogîltan³⁹, Ovidiu Pecican, Victor Neuman⁴⁰, Valeriu Leu⁴¹, Toader Nicoară⁴², Maria Crăciun sau Ovidiu Ghitta⁴³ examinează critic obsesia factologică și ignoranța teoretică a istoriografiei române, precum și lipsa dialogului cu orientările majore din istoriografia occidentală⁴⁴. Concentrându-se pe studierea specificului regional, a deschiderii europene, a istoriei imaginarului și a multiplicității culturale a Transilvaniei, acest discurs introduce pentru prima dată maghiarii din Transilvania într-un tablou istoric complex, multi-etnic, tratându-i în aceeași măsură atât ca generatori de cultură cât și ca subiecți ai interacțiunii sociale cu alte grupuri etnice. Sensibili la conjunctura istorică și la conștientizarea unei „specificități locale, transilvănene, susținută de puternice stereotipii regionale”, istoricii din generația tânără își propun „demitizarea Ardealului, mai corect spus, analiza critică a identității acestuia”, și a intrumentalizării concomitente a imaginii sale în mitologiile naționale maghiare și românești. În același timp, ei resping—cel puțin pentru moment—soluțiile de federalizare regională, sugerând că în România prioritară nu sunt teoriile geo-politice ci consolidarea economiei de piață, a statului de drept și a instituțiilor societății civile din România.⁴⁵ Extensia acestui nou discurs istoriografic în manualele școlare, mass media și în polemicele politice privind devoluția în Transilvania a relevat însă fragilitatea poziției sale, aflată deopotrivă sub focul încrucișat al vulgatei național comuniste și al unui consens naționalist mai larg existent în societatea românească.⁴⁶

Europa centrală și relațiile româno-maghiare

Eforturile noii generații de istorici sunt completate de studii recente care vin dinspre teoria politică, antropologia culturală, psihologia socială și sociologia naționalismului, semnate de autori precum Gabriel Andreescu,⁴⁷ Gusztáv Molnár⁴⁸, Alina Mungiu-Pippidi, Sorin Antohi⁴⁹, sau Enikő Magyar-Vince⁵⁰. Contextul discursiv al acestor cărți este în bună măsură determinat de mitul cultural al unei geografii intermediare între Est și Vest — Europa centrală — relansat după anii '80 de mai mulți intelectuali din Polonia, Ungaria și fosta Cehoslovacie. Reacția intelectualilor români la mitul Europei centrale a fost multiplă, fiind determinată deopotrivă de conjunctura politică și de opțiunile ideologice ale autorilor. Putem sesiza cel puțin patru orientări distincte:

În perioada de început, 1990-1996, majoritatea intelectualilor din opoziția democratică propuneau asumarea, cel puțin la nivel formal, a diferenței dintre România și zona Europei centrale, cu scopul politic vădit de a blama stagnarea și lipsa de democrație a regimului politic condus de Ion Iliescu. În ultimele sale consecințe, această viziune propunea însă interiorizarea unei noi excluderi simbolice a românilor (văzută și ca o auto-excludere), cu puternice efecte psiho-sociale potențiale la nivelul mentalului colectiv⁵¹. A doua reacție a fost aceea a respingerii mitului cultural al Europei centrale, văzută ca o construcție ideologică exclusivistă, bazată nu atât pe afirmarea unei identități pozitive și a unei comunități de valori, cât pe excluderea și „exoticizarea” atât a Rusiei, cât și a țărilor din Europa de sud-est. A treia reacție aparține curentului regionalist radical și corespunde unei fragmentări simbolice a identității și a ideologiei naționale românești. Sugerând că anumite zone ale României, precum Transilvania și Banatul, se pot integra mai ușor în Europa, datorită tradițiilor istorice, coabitării multietnice și toleranței religioase, autori precum Gusztáv Molnár sau Sabin Gherman argumentează, direct sau indirect, existența unei diferențe identitare în România. Din perspectiva unei literaturi care, deși domină dezbaterile politice asupra Europei centrale și de sud-est (vezi teoria „clocnirii civilizațiilor” propusă de Samuel Huntington), a primit critici devastatoare pentru viziunea sa „orientalistă” ce esențializează diferența dintre Est și Vest⁵² — acești autori susțin că Transilvania și Banatul ar aparține Europei centrale⁵³, și ar alcătui astfel un spațiu în care societatea civilă și pluralismul politic au tradiții mult mai puternice decât în celelate zone ale României, putativ asociate cu Balcanii.

În sfârșit, a patra reacție la mitul Europei centrale a constituit-o, începând mai ales din anul 1996, dorința de integrare economică, politică și culturală a României cu grupul țărilor de la Visegrad. Paralel cu procesul de

reconciliere politică româno-maghiară din 1996 și cu parteneriatul strategic inițiat de László Kovács și Adrian Severin în 1997 — văzute ca un preludiv al integrării euro-atlantice a celor două țări — numeroși intelectuali români au susținut nevoia unei reconcilierii culturale între cele două națiuni, argumentată pe mai multe planuri: de la fatalitatea vecinătății comune și inevitabila interdependență reciprocă, la imperativul unui pragmatic *raison d'État* al politicii externe românești (Antoși) și nevoia de complementaritate (Zub), pînă la invocarea unor lungi tradiții istorice de colaborare (Chimet). Aceste discuții sunt completate de activismul civic al unor intelectuali precum Smaranda Enache sau Gabriel Andreescu, promotorii cei mai consecvenți ai reconcilierii româno-maghiare, care propun o reevaluare a rolului minorității maghiare în România⁵⁴. Potrivit lui Andreescu, „puternica prezență maghiară la poarta de Vest a țării, prezență dublată de lupta minorității maghiare pentru alte reguli de joc decît cele propuse de nostalgicii „statului național unitar” și sprijinul dat acestei lupte de către Ungaria” ar transforma minoritatea maghiară în locomotiva integrării Europene a României⁵⁵.

În acest context, procesul de reconciliere româno-maghiară a generat numeroase lucrări de politologie, sociologie și antropologie care deconstruiesc exclusivismul și intoleranța reciprocă a vultatei naționaliste la nivelul comunităților politice române și maghiare (Enikő Magyar-Vince), analizează imaginile mentale colective despre celălalt, identitățile politice și sociologice diferite ale românilor și maghiarilor în Transilvania (Alina Mungiu-Pippidi, Culic et al.⁵⁶) și propun diferite soluții de rezolvare a conflictelor bilaterale. Deși într-o măsură mai scăzută, istoriografia a participat și ea la acest proces de reconciliere. Lucrări recente propun epurarea istoriografiei de canoanele naționaliste și reinterpretarea comună a momentelor istorice controversate, precum și un interes tot mai pronunțat pentru istoria maghiarilor și a unor elemente de identitate comune dintre cele două națiuni⁵⁷. Spre exemplu, apreciind că, datorită îndelungatei experiențe istorice comune, „ungurii ne sunt mai mult decît vecini”, Sorin Antoși recomandă: „problemele identitare ale unguirilor ar trebui mai bine cunoscute în România”, cu atît mai mult cu cît „o tratare serioasă a problemei identității românești” este „indisociabilă” de „o privire asupra corespondentului său maghiar⁵⁸”. Fără a elabora o comparație sistematică a identității colective române și maghiare, Antoși identifică totuși între acestea, „dincolo de diabolizarea și stigmatizarea reciproce (Bozgor/Büdös Oláh și întreg repertoriul), o zonă surprinzător de mare de coincidențe, similitudini și chiar, *horribile dictu* (pentru urechi șovine), afinități, suprapuneri și contaminări⁵⁹. Pentru depășirea pendulării continue a elitelor românești între „bovarismul geocultural” al occidentalizatorilor și exclusivismul și inconsistențele autohtoniștilor, și, pe un plan mai general, a prejudecăților, stereotipurilor negative și excluderilor simbolice la nivel regional, Antoși propune o mai largă integrare politică și culturală a românilor în Europa centrală și de sud-est, care să regăsească „importanța strategică a contactelor cu vecinii trecuți și prezenți de la Vest,” precum maghiarii⁶⁰.

Concluzii

După 1989, istoriografia românească se zbate încă între “spasmele dogmatic-totalitare și post-totalitare⁶¹.” Deși, după cum aprecia Alexandru Zub, un bilanț al istoriografiei românești este încă prematur, se poate totuși afirma că reforma vultatei naționaliste a întîrziat.⁶² După cum am văzut, noile orientări în scrierea istoriei din lumea academică occidentală nu par a fi o provocare radicală pentru modalitățile de producere a discursului istoriografic românesc. Oricît de tentante sunt propunerile care vin din zone colaterale istoriei — sociologie, filosofie sau antropologie culturală —, ele nu reușesc să-și disemineze formele de expresie într-o conjuncție cu aceasta, eludînd, astfel, tocmai caracterul multidisciplinar pe care știința istorică îl presupune.

Reproducînd fragmentarea culturii politice românești, istoriografia românească este dominată de conflictul dintre „o mică elită istoriografică europeană, care își negociază din greu pozițiile și programele în sistemul academic⁶³ și încă hegemonica tabără a vultatei naționaliste. După acest traseu prin istoriografia românească recentă, putem spune că și percepția Ungariei se înscrie în bună măsură pe aceleași coordonate. Deși miturile, stereotipurile și prejudecățile comune au fost într-o anumită măsură abandonate, perspectiva naționalistă continuă să domine interpretarea istoriei Ungariei și a Transilvaniei. În ciuda compromisurilor politice către minoritatea maghiară și a reconcilierii politice cu Ungaria, nu există încă un proces de reconciliere *istoriografică* între cele două țări. Astfel, este semnificativ faptul că în timp ce numeroase lucrări de sociologie și antropologie sau relații internaționale susțin procesul de reconciliere politică dintre cele două țări, istoriografia românească propune un contra-discurs bazat pe manipularea memoriei istorice traumatizante dintre români și maghiari.⁶⁴ Pe de altă parte, nici

istoriografia maghiară nu pare a fi permisibilă la transformări profunde privind revizuirea critică a clișeele care construiesc imaginea României și a românilor.

Cu toate acestea, nu se poate simplifica sau trece cu vederea faptul că istoriografia românească se află în plină transformare. Grupuri destul de omogene de tineri intelectuali încearcă să introducă noi agende de cercetare și perspective interpretative care au ca obiect eliminarea frustrantei dihotomii dintre NOI și CEILALȚI (unguri, țigani etc.) Acest lucru este posibil numai printr-un atac frontal asupra istoriografiei naționaliste monolitice, prin racordarea la curente istoriografice occidentale, impunerea unui sistem referențial extern pentru fenomene considerate interne, așadar „unice” și, nu în ultimul rând, prin ieșirea din îngustimea argumentației locale. În mare măsură, direcții interpretative recente sugerează o transformare a istoriografiei românești. Prezența unui discurs istoriografic axat pe diversitate și erudiție poate, alături de alte discursuri alternative, să fragmenteze și să regenereze organismul sclerosat al vulgatei istoriografice românești. Dorința de a scrie și altfel istoria decît propun cu îndrjire manualele de istorie și unii istorici este deja vizibilă. Impasul în care se află orientarea teoretică din România provoacă, credem, și mai mult. Din toată pletora de expuneri teoretice cu care ne ademenește producția culturală actuală, se pot distinge mizele productive și cele contraproductive. Ne rămîne speranța că, într-o bună zi, varianta alternativă, bazată pe discursuri curățate de ambiții hegemonice, va compune un model atrăgător pentru majoritatea veleitarilor din umanitate. □

BIBLIOGRAFIE

1. Studii despre istoriografia românească după 1989:

Antohi, Sorin: *Ieșirea din metatext: istorie și teorie în România postcomunistă*. În: **Sfera politicii**, 39 (1996), p.18-19.

Boia, Lucian (ed): **Miturile comunismului românesc**. București, Editura Universității București, 1995.

Boia, Lucian (ed): **Miturile istorice românești**. București, 1995.

Boia, Lucian: *Apelul către istorici*. În: **Revista de istorie**, 12 (1989), p.1167-1168.

Boia, Lucian: **Doă secole de mitologie națională**. București, Humanitas, 1999.

Boia, Lucian: **Istorie și mit în conștiința românească**. București, Humanitas, 1997.

Boia, Lucian: **La Mythologie scientifique du communisme**. Caen-Orléans, Paradigme, 1993.

Boia, Lucian: *Riscul izolaționismului*. În: **Sfera Politicii**, 39 (1996), p.13-15.

Boulet, Fracois: **Histoire et mémoires en Roumanie aux XIXe et XXe siècles. Mythes et angoisses**. Paris, INALCO, 1991.

Brossa, Alain (ed.): **A l'Est, la mémoire retrouvée**. Paris, 1990.

Deletant, Dennis: *Rewriting the Past: Trends in Contemporary Romanian Historiography*. În: **Ethnic and Racial Studies**. (1991) 1, p. 64-86.

Deletant, Dennis: *The Past in Contemporary Romania: Some Reflections on Recent Romanian Historiography*. In László Péter (ed): **Historians and the History of Transylvania**. New York, 1992, p.149-155.

Durandin, Catherine: *Roumanie: retour à l'histoire et révisions*. In: **Relations internationales**, 67 (automne 1991), p.295-298.

Hitchins, Keith: **Mit și realitate în istoriografia românească**. București, Editura Enciclopedică, 1997. 322 p.

Hitchins, Keith: *Historiography of the countries of Eastern Europe: Romania*. In: **American Historical Review**, 97 (1992) 4, p.1064-1083.

Kellog, Frederick: **O istorie a studiilor istoriografice românești**. Bakarsfield, CA, 1990.

Pecican, Ovidiu: *Mulți palmași, puține capete*. In: **Vatra**, XXVII (1997) 2, p. 80-81.

Pippidi, Andrei: *Miturile trecutului răspîntia prezentului*. In: **Revista** 22, 8 (1992), p. 6-7.

Pippidi, Andrei: **Rezerva de speranță**. Bucharest, 1995.

Platon, Alexandru Florin: *Valorizare și deschidere în istoriografie*. In: **Dacia literară**, 3-4 (1991), p.1-20.

Popa, Radu: **Politică și istorie. Cazul comuniștilor români**. București, 1991.

Troncota, Cristian și Bratu, Doru: **Istoriografia în tranziție**. București, 1996.

Ungureanu, Mihai-Răzvan: *Destinul miturilor istorice contemporane ale românilor. Au ele un viitor?* In: **Xenopoliana**. Istoria ca Discurs Demistificator, VI (1998) 3-4, p.34-48.

Verdery, Katherine: **National Ideology under Socialism. Identity and Cultural Politics in Ceausescu's Romania**. Stanford, University of California Press, 1991.

Xenopoliana. Istoria ca Discurs Demistificator. Buletinul Fundației Academice A. D. Xenopol. Iași, VI (1998), p.3-4.

Zub, Alexandru: **Discurs istoric și tanziție**. Iași, Institutul European, 1998.

Zub, Alexandru: **Istorie și fatalitate**. București, 1991.

2. Istoria Transilvaniei, istoria Ungariei, sinteze de istoria României:

Abrudan, Paul: **Transilvania, documente istorice: în lumina adevărului**. București, Editura Țara noastră, 1991.

Alexandrescu, Sorin: **Paradoxul Român**. București, Univers, 1988. 334 p.

Ambruser, Adolf: **Romanitatea românilor. Istoria unei idei**. București, Editura Enciclopedică, 1993.

- Andea, Susana: **Transilvania, Țara Românească și Moldova: legături politice, 1656-1688**. Cluj-Napoca, Editura Presa Universitară Clujeană, 1996. 412 p.
- Andrescu, Gabriel, Stan, Valentin și Weber, Renate : **Concepția UDMR privind drepturile minorităților naționale**. București, Centrul pentru drepturile omului, APADOR-CH, 1994.
- Andrescu, Gabriel: *Lentoarea conceptelor, viteza evenimentelor*. In: Molnár Gusztáv și Andrescu, Gabriel: **Problema transilvană**. Bucharest, Polirom, 1999.
- Andrescu, Gabriel: **Naționaliști, antinaționaliști. O polemică în publicistica românească**. Iași, Polirom, 1996.
- Andrescu, Gabriel (ed): **Romania versus Romania**. București, Clavis, 1996.
- Antohi, Sorin: **Civitas Imaginalis. Istorie și utopie în cultura română**. București, Editura Litera, 1994.
- Antohi, Sorin: **Exercițiul distanței. Discursuri, societăți, metode**. București, Nemira, 1997.
- Babeți, Adriana și Ungureanu, Cornel (eds.): *Europa Centrală — Memorie. Paradis. Apocalipsă*. Iași, Polirom, 1998.
- Babeți, Adriana și Ungureanu, Cornel (eds.): **Europa Centrală. Nevroze, dileme, utopii**. Iași, Polirom, 1997.
- Bărbulescu, Petre: **Drama minorităților naționale din Ungaria**. București, Globus, 1991.
- Berényi Maria: **Românii din Ungaria de azi în presa română din Transilvania și Ungaria secolului al XIX-lea (1821-1918). Documente**. Giula, Editura Noi, 1991.
- Bernath Mathias: **Habsburgii și începuturile formării națiunii române**. Cluj, 1994.
- Bjola, Corneliu: *Nationalist Influences on the Romanian and Hungarian Security Policies*. In: **Forum Euro-Atlantic**. București, I (1998) 1-2, p.62-66.
- Bocșan, Nicolae, Lumperdean, I. și Pop, I.A.: **Ethnie et confession en Transylvanie**. Cluj, Fundația Culturală Română, 1996.
- Bocșan, Nicolae, Lumperdean, I. și Pop, I.A.: **Etnie și confesiune în Transilvania: secolele XIII-XIX**. Oradea, Fundația Cele trei Crișuri, 1994.
- Bocșan, Nicolae, Edroiu, Nicolae și Răduțiu, Aurel (eds): **Cultură și societate în epoca modernă**. Cluj, Editura Dacia, 1990.
- Bocșan, Nicolae: **Ideea de națiune la românii din Transilvania și Banat: secolul al XIX-lea**. Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 1997. 256 p.
- Calafeteanu, Ion: **Revizionismul ungar și România**. București, Enciclopedica, 1995.
- Chimet, Iordan (ed): **Momentul Adevărului**. Cluj-Napoca, Dacia, 1996. 475 p.
- Chindriș, Ioan și Neamțu, Gelu: **Procese politice antiromânești care au zguduit Transilvania în toamna anului 1848**. București, Editura Viitorul Românesc, 1995.
- Chinez, Ioan: **Aspects of Transylvanian Hungarian Literature (1919-1929)**. Cu o introducere de Ion Vlad. 1997.
- Chiorean, Ion: **Geneza și sfârșitul Imperiului Austro-Ungar**. Tîrgu-Mureș, Mica Doris, 1995.
- Ciolan, Ioan N., Borda, Valentin, și Lăcătușu, Ioan: **Transilvania prigonită de unguri**. Tîrgu-Mureș, Casa de Editură P. Maior, 1997. 168 p.
- Coja, Ion: **Transilvania: invincibile argumentum**. București, Editura Athenaeum, 1990. 301 p.
- Constantiniu, Florin, Pascu, Ștefan și Mușat, Mircea: *A Conscious Forgery of History under the Aegis of the Hungarian Academy of Sciences*. In: László Péter (ed.) **Historians and the History of Transylvania**, New York, 1992.
- Constantiniu, Florin: **O istorie sinceră a Poporului Român**. Bucharest, Univers Enciclopedic, 1997. 588 p.
- Cosma, Neagu: **Dictatul de la Viena (30 aug. 1940): consecință a crimei organizate statal de către Ungaria și a colaboraționismului unor unguri din România**. București, Bravo Press, 1996.
- Crăciun, Maria și Ghitta, Ovidiu (eds.): **Ethnicity and Religion in Central Eastern Europe**. Cluj, Cluj University Press, 1995.
- Crăciun, Maria și Ghitta (eds.): **Church and Society in Central Europe**. Cluj, European Studies Foundation Publishing House, 1998.
- Crăciun, Marius (ed.): **Nobilimea românească din Transilvania. Az erdélyi román nemesség**. Satu Mare, Ed. Muzeului Sătmărean, 1997.
- Cucsuj István: **Vocația libertății. Lajos Mocsáry și românii**. Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 1994.
- David Prodan. **Puterea exemplului**. de: Bocșan, Nicolae, Edroiu, Nicolae, Maior, Liviu, Teodor, Pompiliu și Răduțiu, Aurel. Cluj, Editura Fundației Culturale Române, 1995.
- Diaconescu, Marius: **Nobilimea românească din Transilvania**. Satu Mare, Editura Muzeului Sătmărean, 1997. 301 p.
- Diaconu, Ioan Ion: **Acea noapte sfântă: închis sub comuniști pentru Transilvania**. București, Editura Victor Frunză, 1996. 146 p.
- Djuvara, Neagu: **O scurtă istorie a românilor, povestită celor tineri**. București, Humanitas, 1999. 216 p.
- Dobrinescu, Valeriu Florin și Tompea, Doru: **România la cele două conferințe de pace de la Paris: 1919-1920, 1946-1947. Un studiu comparativ**. Focșani, Editura Neuron, 1996.
- Dobrinescu, Valeriu Florin: **România și Ungaria, de la Trianon la Paris, 1920-1947: bătălia diplomatică pentru Transilvania**. București, Editura Viitorul Românesc, 1996. 304 p.
- Domokos Sámuel: **Tipografia din Buda: contribuția ei la formarea științei și literaturii române din Transilvania la începutul secolului al XIX-lea**. Giula, Editura Noi, 1994. 208 p.
- Duțu, Alexandru, Botoran, Constantin și Retegan, Mihai: **Transilvania în evoluția relațiilor româno-ungare**. București, Institutul de Istorie și Teorie Militară, 1993. 221 p.

- Duțu, Alexandru, Botoran, Constantin, și Retegan, Mihai: **Transylvania and the Romanian-Hungarian relations**. București, Institute of Military History and Theory, 1993. 201p.
- Duțu, Alexandru: *The Politicization of Myths: The Transylvanian Case*. In: Gerrits, André and Adler, Nanci (eds): **Vampires Unstaked. National Images, Stereotypes and Myths in East Central Europe**. Amsterdam, Royal Netherlands Academy, 1995, p. 89-98.
- Edroiu, Nicolae și Pușcaș, Vasile: **The Hungarians of Romania**. Cluj, Fundația Culturală Română, 1996.
- Eminescu, Mihai și Vatamaniuc, Dimitrie: **Sfântul pământ al Transilvaniei: Transilvania sub dualismul austro-ungar**. București, Saeculum I.O., 1997.
- Faur, Viorel: **Cultura românilor din Bihor, 1848-1918**. Oradea, Fundația Culturală Cele trei Crișuri, 1992.
- Faur, Viorel: **Viața politică a românilor bihoreni, 1849-1919**. Oradea, Fundația Culturală Cele trei Crișuri, 1992.
- Fischer-Galați, Stephen, Giurescu, Dinu C. și Pop, Ioan Aurel: **O istorie a românilor. Studii critice**. Cluj Napoca, Fundația Culturală Română, 1998.
- Galea, Aurel: **Formarea și activitatea Consiliului dirigent al Transilvaniei, Banatului și ținuturilor românești din Ungaria (2 decembrie 1918-10 aprilie 1920)**. Târgu Mureș, Ed. Tipomur, 1996.
- Giurescu, Dinu C. și Fischer-Galați, Stephen: **Romania: a historic perspective**. Boulder, East European Monographs, 1998. Series East European monographs no. 457.
- Gorovei, Ștefan: **Întemeierea Moldovei. Probleme controversate**. Iași, 1997.
- Grad, Cornel și Ciubota, Viorel (eds.): **1918. Sfârșit și început de epocă**. Satu-Mare-Zalău, Lekton, Muzeul Sătmărean, 1998.
- Hațegan, Ioan: **Cultură și civilizație medievală la Mureșul de Jos (comunități, populație și habitat într-un spațiu de interferențe culturale)**. Timișoara, Ed. Almanahul Banatului, 1995.
- Hitchins, Keith: **Conștiința națională și acțiune politică la românii din Transilvania, 1868-1918**. Cluj Napoca, Dacia, 1992.
- Hitchins, Keith: **Ortodoxie și naționalitate. Andreiu Șaguna și românii din Transilvania, 1846-1873**. Prefață de Pompiliu Teodor. București, Univers Enciclopedic, 1995.
- Horga, Ioan: **Tradiție și noutate în spiritualitatea românească greco-catolică din epoca luminilor**. Episcopia din Oradea. Oradea, Fundația Culturală „Cele trei Crișuri”, 1996.
- Iancu, Gheorghe: **The Ruling Council. The Integration of Transylvania into Romania 1918-1920**. Cluj, Fundația Culturală Română, 1995.
- Iordachi, Constantin: *The Romanian-Hungarian Reconciliation Process. An Interpretation*. In: **Forum Euro-Atlantic**. București, I (1998) 1-2, p. 67-76.
- Istoria României. Pagini transilvane**. Cluj, Fundația Culturală Română, 1994.
- Istoria României. Transilvania**. Volum colectiv. Cluj-Napoca, Editura George Barițiu, vol. I, 1997, vol. II, 1999.
- Istoria Românilor**, de: Bărbulescu, Mihai, Deletant, Dennis, Hitchins, Keith, Papacostea, Șerban și Teodor, Pompiliu. București, Editura Enciclopedică, 1999. 617 p.
- Kirițescu, Constantin I.: **România în al doilea război mondial**. București, 1995, 2. Vol.
- Lăncrănjan, Ion: **Cuvânt despre Transilvania**. București, Editura Regiei Autonome a Imprimeriilor, 1995. Ediția a doua.
- Leu, Valeriu: **Modernizare și imobilism. Sate și oameni din Banat la începutul veacului XX în documente memorialistice**. Reșița, Banatica, 1998.
- Livezeanu, Irina: **Cultură și naționalism în România Mare, 1918-1930**. București, Humanitas, 1995. 391 p.
- Lungu, Corneliu Mihai și Retegan, Mihai: **1956. Explozia: percepții române, iugoslave și sovietice asupra evenimentelor din Polonia și Ungaria**. București, Editura Univers Enciclopedic, 1996. 466 p.
- Magyari-Vincze Enikő: **Antropologia politicii identitare naționaliste**. Cluj, EFES, 1997.
- Maior, Liviu, Bocșan, Nicolae și Bolovan, Ioan (eds): **Austrian military border: its political and cultural impact**. Iași, Editura Glasul Bucovinei, 1994. 118 p.
- Maior, Liviu: 1848-1849. **Românii și Ungurii în revoluție**. București, Editura Enciclopedică, 1998.
- Maior, Liviu: **Alexandru Vaida-Voevod între Belvedere și Versailles (însemnări, memorii, scrisori)**. Cluj, Editura Sincron, 1993. 194 p.
- Maior, Liviu: **Memorandul: filosofia politico-istorică a petiționismului românesc**. Cluj-Napoca, Editura Fundației Culturale Române, 1992. 301 p. Seria Bibliotheca rerum Transsilvaniae.
- Mândrut, Stelian: **Mișcarea națională și activitatea parlamentară din Transilvania între anii 1905-1910**. Oradea, Fundația Culturală „Cele Trei Crișuri”, 1995.
- Manuilă, Sabin: **Études sur la démographie historique de la Roumanie/Studies on the Historical Demography of Romania**. Cluj, Fundația Culturală Română, 1992.
- Manuilă, Sabin: **Istorie și demografie**. Cluj, Fundația Culturală Română, 1996.
- Marica, Em. George: **Studii sociologice**. Cluj, Centrul de studii transilvane, 1997.
- Mihăilescu, Ștefania: **Transilvania în lupta de idei (Controverse în Austro-Ungaria privind statutul Transilvaniei)**. București, Silex, part. I, 1996; part. II-III, 1997.
- Mitu, Sorin și Gogîltan, Florin (eds): **Studii de istorie a Transilvaniei. Specific regional și deschidere europeană**. Cluj, Asociația Istoricilor din Transilvania și Banat, 1994.

- Mitu, Sorin și Gogîltan, Florin (eds): **Viață privată, mentalități colective și imaginar social în Transilvania**. Oradea, Cluj, Asociația Istoricilor din Transilvania și Banat, 1995-1996.
- Mitu, Sorin: **Geneza identității naționale la românii ardeleni**. București, Humanitas, 1997.
- Mitu, Sorin și Gogîltan, Florin (eds): **Interethnische und Zivilisationsbeziehungen im Siebenburgischen Raum: historischen Studien**. Cluj, Asociația Istoricilor din Transilvania și Banat, 1996.
- Mitu, Sorin, *Iluzii și realități transilvane*. In: Molnár Gusztáv și Andreescu, Gabriel. **Problema transilvană**. Bucharest, Polirom, 1999.
- Molnár Gusztáv și Andreescu, Gabriel: **Problema transilvană**. București, Polirom, 1999. 216 p.
- Mungiu-Pippidi, Alina: **Românii după '89. Istoria unei neînțelegeri**. București, Editura Humanitas, 1995.
- Mungiu-Pippidi, Alina: **Transilvania subiectivă**. București, Editura Humanitas, 1999.
- Mureșanu, Camil: **Națiune, naționalism. Evoluția naționalităților**. Cluj, Fundația Culturală Română, 1996.
- Nagy-Talavera, Nicolas M.: **Nicolae Iorga. A Bibliography**. Iași, Portland, Oxford: The Center for Romanian Studies, 1998. Ediția a doua.
- Nastasă, Lucian, (ed.): **Studii Istorice Româno-Ungare**. Iași, Fundația Academică A. D. Xenopol, 1999.
- Neamțu, Gelu și Cordos, N.: **The Hungarian Policy of Magyarisation in Transylvania, 1867-1918**. Cluj Napoca, Fundația Culturală Română, 1994.
- Neamțu, Gelu: **Revoluția românilor din Transilvania, 1848-1849**. Cluj-Napoca, Editura Carpatica, 1996. 200 p.
- Neumann, Victor: **Tentația lui Homo-Europaeus. Geneza spiritului modern în Europa centrală și de sud-est**. București, Ed. Științifică, 1991.
- Nicoară, Toader: **Transilvania la începuturile timpurilor moderne, 1680-1800: societate rurală și mentalități colective**. Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 1997. 446 p.
- Nouzille, Jean și Velescu, Șerban: **Transilvania: zonă de contacte și conflicte**. București, Editura Enciclopedică, 1995. 29 p.
- Păcurariu, Mircea: **Uniația în Transilvania în trecut și astăzi**. Sibiu, Editura Mitropoliei Ardealului, 1994.
- Pascu, Ștefan: **Transilvania: inimă a pământului românesc și leagăn al poporului român**. Cluj Napoca, Editura Vatra Românească, 1990. 109 p.
- Podea, Titus: **Transylvania**. București, Editura Fundației Culturale Române, 1993. 230 p.
- Pop, Ioan-Aurel: **Națiunea română medievală. Solidarități etnice românești în secolele XIII-XVI**. București, Enciclopedica, 1998.
- Pop, Ioan-Aurel: **Românii și maghiarii în secolele IX-XIV. Geneza statului medieval în Transilvania**. Cluj, Fundația Culturală Română, 1996. 244 p.
- Prodan, David: **Transilvania și iar Transilvania: considerații istorice**. București, Editura Enciclopedică, 1992. 196 p.
- Prodan, David: **Transylvania and again Transylvania. A Historical Exposé**. Cluj, Fundația Culturală Română, 1996. Ediția a doua.
- Prodan, David: **Transylvania and again Transylvania**. Cluj, Fundația Culturală Română, 1992.
- Pușcaș, Vasile: **Transilvania și aranjamentele europene: 1940-1944**. Cluj-Napoca, Centrul de Studii Transilvane, Fundația Culturală Română, 1995. 162p.
- Retegan, Simion, Suci, Dumitru și Cipăianu, George: **Mișcarea națională a românilor din Transilvania între 1849-1919: documente**. Cluj-Napoca, Centrul de Studii Transilvane, Fundația Culturală Română, 1996.
- Retegan, Simion: **Sate și școli românești din Transilvania la mijlocul secolului al XIX-lea, 1867-1875**. Cluj-Napoca, Dacia, 1994. 255 p., 17 p. Seria Testimonia.
- Retegan, Simion: **Satul românesc din Transilvania, ctitor de școală, 1850-1867**. Cluj, Editura Echinoc, 1994. 271 p.
- Roman, Viorel și Hofbauer, Hannes: **Transilvania: românii la încrucișarea intereselor imperiale**. București, Editura Europa Nova, 1998. 288 p.
- Români și maghiari în tranziția postcomunistă — Imagini mentale și relații interetnice în Transilvania**. de: Culic, Irina, Horvath Istvan, Lazăr, Marius și Magyari Nándor László. Cluj, Centrul pentru Relații Interetnice, Univ. Babeș-Bolyai, 1998.
- Rotariu, Traian (ed.): **Recensământul din 1850. Transilvania**. București, Ed. Staff, 1996.
- Ruffini, Mario și Neagoe, Manole: **Istoria românilor din Transilvania**. București, Editura Proteus; Chișinău, Editura Hyperion, 1993. 261 p.
- Sassu, C: **Romanians and Hungarians — Historical Premises**. Cluj, Fundația Culturală Română, 1993.
- Scurtu, Ioan: **Iuliu Maniu**. București, Editura Enciclopedică, 1995.
- Scurtu, Ioan (ed.): **România, documentele Unirii, 1918**. Album. București, Arhivele Statului din România, Editura Fundației Culturale Române, 1993.
- Scurtu, Ioan și Boar, Liviu (eds.): **Minoritățile naționale din România, 1918-1925**. Documente. București, Arhivele Statului, 1998.
- Șuta, Ion: **Transilvania: himera ungarismului iredentist**. București, Editura Academiei de Înalte Studii Militare, 1995. 362 p.
- Theodoru, Ștefan Gheorghe: **Transilvania: o pagină de istorie**. București: Editura Mediaprint, 1995. 175 p.
- Țurlea, Petre: **Monumente non-grata: falși martiri maghiari pe pământul României**. București, Bravo Press, 1996.
- Verdery, Katherine și Kligmann, Gail: *Romania after Ceausescu: Post Communist Communism?* In: Ivo Banac (ed.): **Eastern Europe in Revolution**. Ithaca and London, 1992. p. 117-147.

Zaciu, Mircea: **Ca o imensă scenă, Transilvania**. București, Editura Fundației Culturale Române, 1996. 501p.

NOTE

1. Bill Clinton, **Letter to Romanian President Emil Constantinescu**, 30 septembrie 1996.
2. Pentru o analiză comprehensibilă a procesului de reconciliere româno-maghiară, vezi Constantin Iordachi: *The Romanian-Hungarian Reconciliation Process. An Interpretation* în **Forum Euro-Atlantic**, București, 1998, pp. 67-76.
3. *Ibid.*, p. 67.
4. Vezi *Apelul istoricilor români*, în **Cronica** (1989. December 29.); și Lucian Boia: *Apelul către istorici*, în **Revista de istorie**, 12 (1989), pp. 1167-1168. Interesant este că la aproape un deceniu de la acest „manifest” Alexandru Zub recunoaște că „... schimbarea de regim politic produsă la finele lui 1989, deși bruscă, violentă, spectaculoasă, n-a fost destul de profundă, în România, pentru a limpezi rapid situația și a determina, odată cu noul curs politic, un alt discurs asupra istoriei. Lunga și penibilă tranziție dintr-un plan se va reflecta analogic în celălalt, ca plan secund și solidar.” În: **Discurs istoric și tranziție. În căutarea unei paradigme**, Iași, Institutul European 1998, p. 7.
5. Lucian Boia: *Trei dosare sensibile: țiganii, maghiarii, evreii*. În **Istorie și mit în conștiința românească**, București, Humanitas 1997, p. 201.
6. *Ibid.*
7. Tipologia propusă de Lucian Boia relevă nu numai limitele abordării imaginii Ungariei în istoriografia românească, ci ea prilejuiește deopotrivă o discuție mai amplă asupra noilor paradigme istoriografice propuse de discursul istoric post-decembrist. Astfel, pe măsură ce istoriografia românească interiorizează critica pertinentă și autoritativă a miturilor istorice propusă de Boia, devine tot mai evident că această analiză reprezintă o primă fază necesară — dar nu și suficientă — în construirea unei noi paradigme istoriografice românești. Mai întâi, critica miturilor istorice românești rămîne în ultimă instanță dependentă de obiectul său de studiu, vulgata istoriografică național-comunistă. Ei îi lipsește astfel tocmai acea „cold empathy” atât de necesară detașării, acel „exercițiu al distanței” propus de autori cu deschidere teoretică către antropologie (vezi, de exemplu, Sorin Antohi, **Exercițiul distanței. Discursuri, societăți, metode**. București, Nemira, 1997) În fine, influențată de un discurs post-modern „radical,” analiza istorică propusă de Boia refuză istoriei orice conținut obiectiv, exterior narațiunii istorice. Pentru o critică a „textualității” metodologiei propusă de Boia, vezi Sorin Alexandrescu, **Paradoxul român**, București, Univers, 1998, p. 27.
8. Vezi Mihai Bărbulescu, Ștefan Papacostea, Pompiliu Teodor, Keith Hitchins and Dennis Deletant, **Istoria românilor**, București, Ed. Enciclopedică, 1998. Constantiniu, Florin: **O istorie sinceră a Poporului Român**, București: Univers Enciclopedic, 1997. Djuvara, Neagu: **O scurtă istorie a românilor, povestită celor tineri**. București: Humanitas, 1999.
9. Șerban Papacostea: *Geneza statelor românești*. În **Istoria românilor**, p. 145.
10. Papacostea: **Geneza statelor românești**, p. 147.
11. Djuvara: **O scurtă istorie**, p. 83-84.
12. Constantiniu: **O istorie sinceră**, p. 75. Constantiniu oferă și o explicație etimologică interesantă pentru termenul peiorativ de „bozgor” care ar fi fost mai întâi folosit de români pentru a-i desemna pe L'bașchiri, aliați militari ai ungarilor colonizați în Transilvania, iar apoi generalizat asupra tuturor ungarilor. p. 63.
13. Papacostea: **Geneza statelor românești**, p. 147.
14. Djuvara: **O scurtă istorie**, p. 17.
15. Constantiniu: **O istorie sinceră**, p. 307.
16. Constantiniu: **O istorie sinceră**, p. 298, 307. Constantiniu critică istoriografia ungară postcomunistă pentru că prezintă Republica Populară Ungară „drept »alternativă socialistă« — spre deosebire de cea burgheză — a rezolvării problemei naționale” și remarcă „terminologia autorilor maghiari, moștenită de la istoriografia marxistă.” *Ibid.*, p. 305.
17. Djuvara: **O scurtă istorie**, p. 188.
18. Constantiniu: **O istorie sinceră**, p. 489.
19. Excepțiile sînt din păcate aproape exclusiv limitate la aspectul juridic-statistic al problemei. De exemplu: Nicolae Edroiu și Vasile Pușcaș: **The Hungarians of Romania**, Cluj, Fundația Culturală Română, 1996 sau Constantin Sassu: **Romanians and Hungarians — Historical Premises**, Cluj, Fundația Culturală Română, 1993.
20. Pentru susținerea acestui argument se pot cita de fapt majoritatea cărților apărute după 1989 cu privire la Transilvania. Vezi de exemplu Jean Nouzille și Șerban Velescu: **Transilvania: zonă de contacte și conflicte**, București: Editura Enciclopedică, 1995, p. 290.
21. Alina Mungiu-Pippidi: **Transilvania subiectivă**, București, Humanitas, 1999, pp. 11-12.
22. Trebuie, pe de altă parte, subliniată o diferență fundamentală între Ștefan Pascu și David Prodan. În contextul discuției noastre, amîndoi pot fi considerați ca protocroniști cînd e vorba de Transilvania, însă spre deosebire de Pascu, care a manipulat politic scrisul istoriei, Prodan a rămas constant în interiorul disciplinei, nefăcînd compromisuri regimului comunist. Vezi Katherine Verdery, **National Ideology under Communism. Cultural Politics in Ceausescu's Romania**, Stanford, Stanford University Press, 1991.
23. Ștefan Pascu: **Transilvania: inimă a pămîntului românesc și leagăn al poporului român**, Cluj-Napoca, Editura Vatra Românească. 1990.
24. Ion Coja: **Transilvania: invincibile argumentum**, București, Athenaeum 1990.

25. Mircea Zăciu: **Ca o imensă scenă, Transilvania**, București, Fundația Culturală Română, 1996.
26. Titus Podea: **Transylvania**, București: Fundația Culturală Română 1993.
27. David Prodan: **Transilvania și iar Transilvania: considerații istorice**, București, Enciclopedică, 1992. Cartea a cunoscut și două ediții în limba engleză: **Transylvania and again Transylvania. A Historical Expose**, Cluj-Napoca, Fundația Culturală Română 1st ed. 1992, 2nd ed. 1996.
28. Ion Suta: **Transilvania: himera ungarismului iredentist**, București, Academia de Înalte Studii Militare 1995. Ion Calafeteanu: **Revizionsimul ungar și România**, București, Enciclopedică, 1995; Neagu Cosma: **Dictatul de la Viena (30 august 1940): consecință a crimei organizate statal de către Ungaria și a colaboraționismului unor unguri din România**, București, Bravo Press 1996.
29. Ioan Chindriș, Gelu Neamțu: **Procese politice antiromânești care au zguduit Transilvania în toamna anului 1848**, București, Viitorul Românesc 1995; Ioan N. Ciolan, Valentin Borda, Ioan Lăcătușu: **Transilvania prigonită de unguri**, Tîrgu-Mureș, Casa de Editură Petru Maior, 1997.
30. Volumul 1 a apărut în 1997 în Cluj la Editura Geroge Barițiu. Volumul 2, în 1999.
31. Vezi Susana Andea: **Transilvania, Țara Românească și Moldova: legături politice, 1656-1688**, Cluj-Napoca, Editura Presa Universitară Clujeană, 1996, p. 412.
32. Ioan Scurtu (ed.): **România, documentele unirii, 1918: Album**. București: Arhivele Statului din România/Fundația Culturală Română, 1993; Simion Retegan, Dumitru Suci, George Cipăianu, **Mișcarea națională a românilor din Transilvania între 1849-1919: Documente**. Cluj: Fundația Culturală Română, 1996. Simion Retegan, Dumitru Suci, George Cipăianu: **Mișcarea națională a românilor din Transilvania între 1849-1919: documente**. Cluj-Napoca: Fundația Culturală Română, 1996. Și **Documente privind mișcarea națională a românilor din Transilvania, 1881-1891, vol. 1** (București: Viitorul Românesc, f.a.)
33. Camil Mureșanu, **Națiune, naționalism. Evoluția naționalităților**. Cluj-Napoca: Fundația Culturală Română, 1996; idem: **Transilvania între medieval și modern**. Cluj-Napoca: Fundația Culturală Română, 1996.
34. Liviu Maior: **Memorandul. Filosofia politico-istorică a petiționismului românesc**. Cluj-Napoca: Fundația Culturală Română, 1992; idem: **Alexandru Vaida-Voevod între Belvedere și Versailles (Însemnări, memorii, scrisori)**. Cluj: Sincron, 1993; idem: **1848-1849. Români și unguri în revoluție**. București: Enciclopedică, 1998.
35. Ștefania Mihăilescu, **Transilvania în lupta de idei. Controverse privind statutul Transilvaniei**. București: Silex, partea. 1., 1996, partea a 2-a și a 3-a, 1997.
36. Nicolae Bocșan, Ion Lumperdean, Ion-Aurel Pop: **Ethnic et confession en Transylvanie**. Cluj: Fundația Culturală Română, 1996; Nicolae Bocșan: **Ideea de națiune la românii din Transilvania și Banat: secolul al XIX-lea**. Cluj-Napoca: Presa Universitară Clujeană, 1997.
37. Gheorghe Iancu: **The Ruling Council. The Integration of Transilvania into Romania, 1918-1920**. Cluj: Fundația Culturală Română, 1995. Pe aceeași temă se înscrie și cartea lui Aurel Gâlea, **Formarea și activitatea consiliului dirigent al Transilvaniei, Banatului și ținuturile românești din Ungaria (2 decembrie 1918-10 aprilie 1920)**. Tîrgu-Mureș: Tipomur, 1996.
38. Sorin Mitu, **Geneza identității naționale la românii ardeleni**. București: Humanitas, 1997.
39. Florin Gogîlțan și Sorin Mitu (eds.), **Studii de istorie a Transilvaniei. Specific regional și deschidere europeană**. Cluj: Asociația istoricilor din Transilvania și Banat, 1994. Idem: **Viața privată, mentalități colective și imaginar social în Transilvania**. Oradea-Cluj, Asociația istoricilor din Transilvania și Banat, 1995-1996. Idem: **Interethnische und Zivilisationsbeziehungen im Siebenburgischen Raum: historischen Studien**. Cluj: Asociația istoricilor din Transilvania și Banat, 1996.
40. Victor Neumann, **Tentația lui Homo-Europaeus. Geneza spiritului modern în Europa centrală și de sud-est**. București: Științifică, 1991.
41. Valeriu Leu, **Modernizare și imobilism. Sate și oameni din Banat la începutul veacului XX în documente memorialistice**. Reșița: Banatica, 1998.
42. Toader Nicoară, **Transilvania la începuturile timpurilor moderne 1680-1800. Societate rurală și mentalități colective**. Cluj: Presa Universitară Clujeană, 1997.
43. Maria Crăciun, Ovidiu Ghitta (eds.): **Ethnicity and Religion in Central Eastern Europe**. Cluj: Cluj University Press, 1995.
44. Vezi Ovidiu Pecican: *Mulți palmași, puține capete* în *Vatra*, XXVII (1997) 2, 80-81.
45. Sorin Mitu, *Iluzii și realități transilvane*, în Molnár Gusztáv și Gabriel Andreescu, **Problema transilvană**. București: Polirom, 1999, p.77.
46. Vezi poziția unor intelectuali de marcă ai României postcomuniste — precum Horia Roman Patapievici — în controversa federalism versus stat național.
47. Gabriel Andreescu: **Naționaliști, antinaționaliști. O polemică în publicistica românească**. Iași: Polirom, 1996. Idem (ed): **România versus România**. București: Clavis, 1996.
48. Gusztáv Molnár și Gabriel Andreescu: **Problema transilvană**. Iași: Polirom, 1999.
49. Antohi, Sorin: **Civitas Imaginalis. Istorie și utopie în cultura română**. București: Editura Litera, 1994; și **Exercițiul distanței. Discursuri, societăți, metode**. București: Nemira, 1997.

50. Enikő Magyari-Vince: **Antropologia politicii identitare naționaliste**. Cluj: EFES, 1997.
51. Pentru o patetică interiorizare a distincției dintre Europa Centrală (Ungaria, Cehia și Polonia), văzută ca spațiu al democrației și societății civile, și „o Românie kafkiană”, plasată simbolic „la marginea asiatică a Europei” — vezi eseu politic al lui Mircea Mihăieș: *Vecinii lui Kafka*, scris sub impresia victoriei lui Ion Iliescu și a Frontului Salvării Naționale în alegerile din 1992, în Vladimir Tismăneanu, **Revoluțiile din 1989. Între trecut și viitor**. București: Polirom, 1999, 270-75.
52. Pentru critica perspectivelor Orientaliste asupra Europei de Est și a Balcanilor, vezi Larry Wolff: **Inventing Eastern Europe. The Map of Civilisation on the Mind of the Enlightenment**. Stanford, California: Stanford University Press, 1994; Maria Todorova: **Imagining the Balkans**. Oxford: Oxford University Press, 1997; Robert Hayden and Milica Hayden: *Orientalist Variations on the Theme 'Balkans: ' Symbolic Geographies in Yugoslav Cultural Politics*. — **Slavic Review**, Vol. 51, No. 1, 1992, pp. 1-15; Milica Bakic-Hayden: *Nesting Orientalism: The Case of Former Yugoslavia* — **Slavic Review**, pp. 917-931.
53. Adriana Babeți, Cornel Ungureanu (eds.): **Europa Centrală. Nevroze, dileme, utopii**. Iași: Polirom, 1997. și idem: **Europa Centrală — Memorie. Paradis. Apocalipsă**. Iași: Polirom, 1998.
54. Gabriel Andreescu, Valentin Stan, Renate Weber: **Conceptia UDMR privind drepturile minorităților naționale**. București: Centrul pentru drepturile omului, APADOR-CH, 1994.
55. Gabriel Andreescu, *Lentoarea conceptelor, viteza evenimentelor* în Molnár și Andreescu, **Problema transilvană**, p. 210.
56. Culic, Irina, Horváth István, Marius Lazăr și Magyari Nándor László. **Români și maghiari în tranziția postcomunistă — Imagini mentale și relații interetnice în Transilvania**. Cluj: Centrul pentru Relații Interetnice, Univ. Babeș-Bolyai, 1998.
57. Vezi Nastasă, Lucian, (ed.): **Studii Istorice Româno-Ungare**. Iași: Fundația Academică „A. D. Xenopol” 1999; Maior, Liviu: **1848-1849. Români și Ungurii în revoluție**. București: Editura Enciclopedică, 1998.
58. Sorin Antohi, **Civitas Imaginalis. Istorie și utopie în cultura română**, pp. 282-3.
59. Ibid., 283.
60. Sorin Antohi, *Români în 1995: geografie simbolică și identitate socială*. În Iordan Chimet (ed.): **Momentul Adevărului**. București: Dacia, 1996, 263. Republicat în **Exercițiul distanței. Discursuri, societăți, metode**. București: Nemira, 1997.
61. Catherine Durandin: *Roumanie, retour à l'histoire et révisions* — **Relations internationales**. 67 (Autumn 1991), 295-298. Pentru un argument similar, vezi și Katherine Verdery și Gail Kligmann: *Romania after Ceaușescu: Post Communist Communism?* în Ivo Banac, ed.: **Eastern Europe in Revolution**. Ithaca and London, 1992, 117-147.
62. Alexandru Zub: **Discurs istoric și tranziție. În căutarea unei paradigme**. Iași: Institutul European, 1998.
63. Sorin Antohi: *Ieșirea din metatext: istorie și teorie în România Postcomunistă* — **Sfera politicii**, 39 (1996) p. 19.
64. Vezi Petre Bărbulescu: **Drama minorităților naționale din Ungaria**. București: Globus, 1999; Valeriu Florin Dobrinescu: **România și Ungaria de la Trianon la Paris, 1920-1947: bătălia diplomatică pentru Transilvania**. București: Editura Viitorul Românesc, 1996; Ion Calafeteanu: **Revizionismul ungar și România**. București: Enciclopedica, 1995; Gheorghe Bodea: **Podul de sânge**. Cluj: Napoca, 1996.

*

*Constantin IORDACHI este absolvent al Facultății de Istorie de la Universitatea București, și al Institutului de Studii Internaționale de la Universitatea Leeds, Marea Britanie. În prezent el este student doctorand în istorie comparată la Universitatea Central-Europeană din Budapesta. Autor al numeroaselor articole, cum ar fi Politics and Inter-Confessional Strife in post-1989 Romania: From Competition for Resources to the Redefinition of National Identity in **Balkanologie (Paris)**; Nicolae Iorga and the Paradigm of Cultural Nationalism in **Balkanistica (Missouri)**.*

Marius TURDA este licențiat în istorie modernă al Universității București. Și-a continuat studiile aprofundate la Universitatea Central-Europeană din Budapesta. În prezent este graduate visiting student la Universitatea din Oxford. A publicat recenzii și articole în revistele Erasmus, Cartea și Polis. Studiul său intitulat Aurel C. Popovici and the Symbolic Geography of the Romanians in the Late Habsburg Empire (1890-1906) se află în curs de apariție în Revue Roumaine d'Histoire.